

Національна академія

правових наук України: етапи становлення та розвитку (до 20-річчя з дня заснування)

Василь Тацій

президент Національної академії правових наук України, академік НАН України

Виборвши у 1991 р. незалежність, український народ створив підґрунтя для формування соціальних, економічних та правових засад розбудови України як демократичної правової держави. Перед ученими-правознавцями та юристами-практиками постало складне завдання – розробити принципово нову систему й стратегію реформування законодавства, визначити напрями його застосування, створити дієву систему забезпечення та охорони прав і свобод людини та громадянина.

На початку 90-х років не лише вчені-юристи, а й суспільство були незадоволені темпами й рівнем проведення правової реформи, станом законності та правопорядку в Україні. Роль юридичної науки і практики в суспільстві була незначною, можливості впливу юристів на процес правової реформи зведені до мінімуму, хоча потенціал на той час був чималий. Так, у вищих навчальних закладах, наукових установах, правоохоронних органах України працювало близько 200 докторів наук, професорів, понад 800 кандидатів наук, доцентів, десятки тисяч юристів-практиків. Проте всі вони діяли роз'єднано,

тому і їх вплив на розвиток суспільства й держави не був значним.

З огляду на виняткову відповідальність юридичної науки та практики виникла нагальна потреба до об'єднання всіх юристів в інтересах будівництва правової демократичної України.

Наприкінці 1991 р. група науковців і практичних працівників виступила з ініціативою створення Всеукраїнського громадського об'єднання «Академія правових наук України», а вже 3 січня 1992 р. відбулися збори ініціаторів, на яких ухвалили пропозицію стосовно доцільності формування такого об'єднання. Для проведення організаційних заходів та з метою розроблення Статуту й підготовки установчої конференції було вирішено створити організаційний комітет. До його складу ввійшли вчені, які працювали у різних галузях правової науки в наукових і освітніх центрах України, а також практичні працівники.

21 січня 1992 р. оргкомітет провів перше засідання, на якому підтримав ідею щодо створення Всеукраїнського громадського об'єднання «Академія правових наук України». Протягом лютого 1992 р. за участю членів оргкомітету було проведено збори представників юридичної громадськості в 17 областях України та Києві. У зборах взяли участь понад 1 300 осіб, які підтримали ідею створення Академії і загалом схвалили проект Статуту. 4 березня 1992 р. в Харкові у приміщенні Української юридичної академії (нині – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого») відбулася установча конференція, присвячена створенню Академії правових наук України. Учасники конференції ухвалили її Статут та обрали першого президента. Процес створення Академії правових наук України як громадської організації завершився офіційною реєстра-

цією її Статуту Міністерством юстиції України 31 березня 1992 р.

На громадських засадах Академія діяла протягом 1992-1993 рр. Головною її метою стала консолідація інтелектуального потенціалу наукових працівників, викладачів юридичних навчальних закладів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, суду, арбітражного суду, прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури, юридичних служб підприємств і установ, спрямування їх зусиль на сприяння процесу розбудови України як правової демократичної держави, охорону і захист прав людини та громадянина. До президії Академії ввійшли відомі вчені-юристи та практичні працівники, які представляли вищі юридичні навчальні заклади України, Інститут держави і права АН України, Інститут економіко-правових досліджень АН України, юридичний відділ Верховної Ради України, Прокуратуру України.

Про потужний інтелектуальний потенціал Академії правових наук України свідчить те, що з самого початку до її складу входили два академіки і два члени-кореспонденти Академії наук України, 11 лауреатів Державної премії України, 12 лауреатів премії Академії наук України ім. Д. З. Мануїльського, 10 заслужених діячів науки і техніки України, 80 докторів юридичних наук, професорів.

За рік свого існування на громадських засадах Академія правових наук України, її президія та відділення виконали значну роботу з розроблення проектів Конституції України, Кримінального, Адміністративно-процесуального, Цивільно-процесуального, Кримінально-процесуального кодексів, інших найважливіших проектів нормативно-правових актів.

Науковці Академії провели дві наукові конференції, присвячені обговорен-

ню проектів Конституції України. Зроблені в процесі обговорення зауваження були узагальнені й направлені до Конституційної комісії. Більшість із цих зауважень було враховано. Проекти Конституції України обговорювалися також у відділеннях та регіональних центрах за участю широкої юридичної громадськості. Серед заходів, що проводила Академія, – науково-практичні конференції, «круглі столи» з проблем застосування законів України «Про прокуратуру» і «Про арбітражний суд», кодифікації кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального законодавства (кодексів), а також конституційного судочинства.

Значну увагу президія Академії приділяла розробленню проектів Цивільного, Адміністративно-процесуального, Цивільно-процесуального кодексів. Регіональні центри провели тематичні «круглі столи»: «Актуальні проблеми історії держави та права України» (м. Харків), «Поділ влади» (м. Одеса), «Концепція правового статусу самоврядних територій та органів місцевого самоврядування в Україні» (м. Одеса), «Удосконалення господарських відносин в умовах ринкової економіки: економіко-правові проблеми» (м. Львів), «Правове регулювання трудових відносин та соціальний захист громадян в умовах ринкової економіки» (м. Львів). Науковці підготували проекти документів щодо Одеської вільної економічної зони. У Львові була проведена науково-практична конференція «Проблеми викладання цивілістичних дисциплін в університетах та юридичних вузах України».

Значною подією стало розроблення науковцями Академії Концепції розвитку юридичної науки та освіти, схваленої Президентом України.

Головним підсумком діяльності Академії правових наук України на громад-

ських засадах стало те, що її багатопланова діяльність сприяла формуванню високого престижу української юридичної науки, позначила пріоритетні напрями її розвитку в Україні.

Цілком логічним став вихід Указу Президента України «Про Академію правових наук України» від 23 липня 1993 р., яким засновано Академію правових наук України як державну вищу галузеву наукову установу.

В Указі Президента України зазначалося:

«Академія правових наук України є самоврядною організацією, що діє на основі Статуту, може мати у своєму складі науково-дослідні інститути, науково-практичні центри, навчальні заклади, лабораторії, інші установи для організації та проведення досліджень у галузі держави та права».

Було сформовано основні цілі й завдання її діяльності.

Цим Указом президентом-організатором Академії правових наук України призначено В. Я. Тація. Дійсними членами-засновниками Академії затверджено 17 провідних науковців-правознавців України, серед яких: Б. М. Бабій, Ф. Г. Бурчак, А. С. Васильєв, Л. К. Воронова, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевой, А. П. Закалюк, М. В. Костицький, В. К. Мамутов, А. Й. Рогожин, В. І. Семчик, В. В. Сташис, І. А. Тимченко, В. В. Цветков, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков.

Указом передбачалося, що перші вибори до Академії правових наук України повинні проводитися за Тимчасовим положенням про вибори до Академії, затвердженим її дійсними членами-засновниками. Встановлювалася чисельність членів Академії – 25 дійсних членів і 45 членів-кореспондентів.

Перші вибори членів новоутвореної Академії відбулися 24 листопада

1993 р. на її загальних зборах. У грудні 1993 р. на загальних зборах Академії правових наук України президентом обрано В. Я. Тація, віце-президентами – Ф. Г. Бурчака та Ю. М. Грошевого, головним ученим секретарем М. М. Сібільова, затверджено склад президії Академії з місцем розташування у м. Харкові. Період з 1993 р. по 1995 р. став етапом організаційного становлення Академії та її структурних підрозділів. Були створені відділення Академії, які стали її головними структурними підрозділами, покликаними здійснювати наукову, законопроектну та координаційну роботу. Академіками-секретарями відділень було обрано провідних українських науковців-правознавців: А. Й. Рогожина – відділення теорії та історії держави і права, В. В. Цветкова – відділення державно-правових наук та міжнародного права, О. А. Підопригору – відділення цивільно-правових наук, Ю. С. Шемшученка – відділення правових проблем охорони навколишнього середовища і аграрного права (нині – відділення екологічного, господарського та аграрного права), В. В. Сташиса – відділення кримінально-правових наук.

21 грудня 1993 р. на загальних зборах Академії правових наук України було затверджено Статут Академії, створено організаційно-правові засади її діяльності як провідної державної наукової інституції юридичного профілю. Накопичений Академією досвід діяльності в подальшому знайшов своє закріплення у новому Статуті, який був прийнятий загальними зборами Академії 19 лютого 1999 р. Відповідно до статті 15 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» Статут був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2000 р., № 210.

У 1993 р. президія Академії утворила редакційну колегію й почала видавати

«Вісник Академії правових наук України», який є фаховим виданням з юридичних наук.

Починаючи з 1995 року, Академією правових наук України на виконання її статутних завдань щодо здійснення координації визначення тематики дисертаційних досліджень, які реалізуються в Україні в галузі держави і права, здійснюється видання «Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права». До переліку включаються теми докторських та кандидатських дисертацій, які були затверджені вченими радами вищих юридичних закладів освіти, юридичних факультетів та науково-дослідних установ юридичного профілю України. На сьогодні видано вже шістнадцять довідкових видань цього напрямку.

Відділення Академії аналізували стан наукових досліджень, які проводилися науково-дослідними й навчальними закладами освіти юридичного профілю, і визначали пріоритетні напрями наукових досліджень. Була узагальнена тематика дисертаційних робіт та надіслана науковим установам і навчальним закладам із відповідними пропозиціями.

Одинадцять членів Академії брали участь у розробленні кількох проектів Конституції України. Члени Академії розробляли Концепцію судово-правової реформи, Концепцію основних напрямів політики України в галузі прав людини, програму «Стратегія і основні рекомендації щодо тактики боротьби з організованою злочинністю», проект закону «Про державну владу і місце самоврядування», проекти Кримінального, Кримінально-процесуального, Цивільного, Цивільного процесуального, Господарського кодексів, Інноваційного кодексу, Кодексу про адміністративні проступки, Кодексу України про працю.

У червні 1994 року створено Київський регіональний центр, покликаний координувати діяльність академіків та членів-кореспондентів, які працюють у м. Києві. У його структурі діють: відділ зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями; науково-організаційний відділ; відділ регіональних наукових зв'язків.

У червні 1995 року у складі Академії створено Інститут вивчення проблем злочинності з розташуванням у м. Харкові, у березні 1996 р. – Лабораторію удосконалення правового становища жінок, а у листопаді того ж року – Львівську лабораторію прав людини. З березня 1996 р. почав функціонувати Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва (м. Київ).

У квітні 1996 року у системі Академії почало діяти видавництво «Право», яке здійснює підготовку та видання наукової, навчальної, довідкової літератури з правової тематики та забезпечує юридичною літературою навчальні заклади та наукові установи, правоохоронні та судові органи, а також практикуючих юристів, котрі працюють на підприємствах, в установах та організаціях різних форм власності.

Творчий колектив видавництва «Право» готує й видає на високому науковому, літературному та поліграфічному рівні підручники, навчальні посібники для юридичних вищих навчальних закладів України, що мають гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та користуються значним попитом у студентів, аспірантів, викладачів у всіх регіонах України, а також фахові збірники наукових праць, науково-практичні коментарі, нормативні акти, юридичні словники тощо. Видавництво видає літературу, в підготовці якої беруть участь провідні та найвідоміші юристи України, видатні діячі в галузі

економіки та права, академіки та членів-кореспонденти Академії, викладачі Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Це підвищує як статус видавництва на ринку юридичної літератури, так і забезпечує високий поліграфічний рівень видань та науковий імідж його авторів.

Видавництво «Право» здійснює підготовку й випуск фахових збірників наукових праць, а саме: «Питання боротьби зі злочинністю» (Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України); «Державне будівництво та місцеве самоврядування» (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України); «Економічна теорія та право», «Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія» (Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»).

За вагомі досягнення, майстерність та високий професіоналізм у видавничій справі «Право» неодноразово нагороджувалося дипломами переможців міжнародних книжкових фестивалів, що проходили у Львові, Києві, Харкові.

У червні 1997 року почала роботу Лабораторія з проблем теорії та історії держави і права, у листопаді цього ж року – Міжвідомча лабораторія правового забезпечення науки і технологій, а у лютому 1999 р. розпочав свою роботу Центр правової інформатики, який у червні 2001 р. був реорганізований у Науково-дослідний центр правової інформатики (м. Київ). У липні 2000 року у структурі Академії було створено Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування (м. Харків), у травні 2001 р. – Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності (м. Київ).

У лютому 2002 року у структурі Академії розпочав свою діяльність Інститут

фінансового права, створений за ініціативою Академії правових наук України та Академії податкової служби України, який є науково-дослідною установою системи Державної податкової адміністрації України та Академії правових наук України з правами юридичної особи й функціонує на засадах самоврядування. Загальне управління Інститутом має здійснювати Академія податкової служби України, а методичне – Академія правових наук України.

У березні 2006 року Академія правових наук України разом із Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого утворили Освітньо-науковий центр з проблем правознавства, метою якого є: забезпечення координації та проведення спільних наукових досліджень Академією правових наук України та Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого; взаємне рецензування результатів науково-дослідних робіт, апробація та використання результатів наукових досліджень; впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес; вивчення досвіду Болонського процесу та впровадження його елементів у систему вітчизняної освіти та науки; координація підготовки наукових кадрів; підвищення кваліфікації викладачів навчальних закладів та наукових працівників; координація та проведення спільних наукових конференцій, спільної видавничої діяльності; ефективне використання навчально-методичної та матеріальної бази.

У 2008 році було завершено роботу над п'ятитомним загальноакадемічним виданням «Правова система України: історія, стан та перспективи», над яким два роки працювали найкращі юристи України – науковці Академії правових наук. Уперше в історії української юриспруденції в одному виданні узагальне-

но вітчизняний досвід побудови національної правової системи, всіх її галузей, сучасний стан науки та законодавства, практику його реалізації, окреслено перспективи їх розвитку.

До складу авторського колективу ввійшла еліта вітчизняної юриспруденції з усіх регіонів України – академіки та члени-кореспонденти Академії правових наук України, провідні науковці її установ. Авторський колектив видання налічує 112 науковців, серед яких 88 докторів наук, професорів, а загальний обсяг видання складає 165 друкарських аркушів, це близько 4000 стандартних аркушів А4.

У 2011 році у видавництві «Право» Національної академії правових наук України вийшло друком 2-ге видання п'ятитомника, перекладене російською мовою. Головна мета цього видання – дати можливість ученим з інших країн, передусім Російської Федерації та країн СНД, ознайомитися з доробками української юридичної науки в різних галузях права, сучасним законодавством України й практикою його застосування. Розпочато роботу щодо підготовки англійської версії цієї п'ятитомної фундаментальної праці, після виходу якої доробок української юридичної науки стане доступним ученим усього світу. Найбільш вагомими розділами цього видання публікуються англійською мовою в Всеукраїнському юридичному журналі «Право України».

Підсумком суспільного визнання цієї вагомий юридичної праці стало ухвалення у 2011 р. Комітетом з Державних премій України в галузі науки і техніки рішення про присудження авторському колективу монографії «Правова система України: історія, стан та перспективи» найвищої наукової відзнаки – Державної премії України в галузі науки і техніки.

Відповідно до рішення президії від 30 червня 2009 р. у структурі Академії утворено Донецький та Західний регіональні центри. Постановою президії Національної академії правових наук України від 4 березня 2011 р. також було утворено Південний регіональний науковий центр. Головою Донецького регіонального наукового центру було обрано дійсного члена (академіка) В. К. Мамутова, головою Західного регіонального наукового центру – дійсного члена (академіка) В. Т. Нора, головою Південного регіонального наукового центру – дійсного члена (академіка) С. В. Ківалова.

Основними завданнями регіональних наукових центрів є сприяння місцевим органам державної влади та органам місцевого самоврядування у здійсненні ефективної правової політики у відповідних регіонах України; планування та координація науково-дослідної діяльності членів та установ Академії, що знаходяться у відповідних регіонах; проведення на замовлення місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних та судових органів, громадських організацій, інших юридичних осіб чи фізичних осіб наукових досліджень, підготовка експертних висновків тощо.

Значним етапом діяльності Академії стало заснування у 2008 р. загальнонаціонального наукового видання – Щорічник українського права, в якому публікуються найкращі статті в сфері держави та права академіків та членів-кореспондентів Національної академії правових наук України, інших провідних науковців. На сьогоднішній день вийшов друком вже 4 номер цього видання.

Вагомим підтвердженням авторитету Академії, як галузевої наукової установи, її провідної ролі у забезпеченні комплексного розвитку правової науки, проведенні фундаментальних та при-

кладних наукових досліджень у галузі держави і права став Указ Президента України №233/2010 від 23 лютого 2010 р. про надання їй статуту національної з подальшим перейменуванням у «Національну академію правових наук України».

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 217, у структурі Академії було утворено Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку з розташуванням у м. Харкові.

На сьогодні до складу Національної академії правових наук України входять 6 науково-дослідних інститутів.

У 2003 році Академією було підготовлено та видано Науково-практичний коментар до Конституції України, який отримав схвальні відгуки юридичної громадськості. У 2011 р. вийшло друком друге видання коментаря, до складу авторського колективу якого ввійшли провідні науковці, відомі державні й політичні діячі України та фахівці-практики. Загалом у підготовці видання взяли участь 78 осіб.

Наприкінці 2011 р. Кабінет Міністрів України затвердив нову редакцію Статуту Національної академії правових наук України. Необхідність внесення змін до Статуту була обумовлена наданням Академії почесного звання національної, відповідно, посиленням її впливу на державно-правові процеси у державі та прагненням удосконалити основний нормативний документ з огляду на вже майже 20-річний досвід роботи Академії.

Нині загальна чисельність членів Національної академії правових наук України – 141 особа, з них 53 дійсних членів (академіків) та 88 членів-кореспондентів.

Члени Національної академії правових наук України на постійній основі беруть участь у діяльності робочих

груп по розробці найважливіших законопроектів. Так, лише за минулий рік фахівці Академії взяли участь у роботі понад 70 таких груп, зокрема: Робоча група з питань удосконалення законодавства про вибори (В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, О. Л. Копиленко, В. Т. Маляренко, В. М. Шаповал); Робоча група з питань судової реформи (С. В. Ківалов, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, Н. С. Кузнецова, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, Д. М. Притика, О. Д. Святоцький, В. Я. Тацій); Робоча група з питань реформування кримінального судочинства (С. В. Ківалов, В. В. Коваленко, О. Л. Копиленко, В. Т. Маляренко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий); Комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (С. П. Головатий, А. С. Довгерт, С. В. Ківалов, М. І. Козюбра, О. В. Петришин); Робоча група з питань реформування прокуратури та адвокатури (Т. В. Варфоломеева, С. В. Ківалов, В. В. Коваленко, О. Л. Копиленко, В. Т. Маляренко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий); Робоча група з питань реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (С. В. Ківалов, О. Л. Копиленко, Д. В. Табачник, В. Я. Тацій, В. П. Тихий).

Позитивною тенденцією у роботі установ Академії є посилення впровадження результатів наукової діяльності у правотворчу та правозастосовну діяльність. Одним із найважливіших напрямків цієї діяльності у 2011 - 2012 роках є науково-експертне забезпечення роботи Конституційної Асамблеї. Необхідно відзначити, що вчені Академії брали найактивнішу участь у роботі Науково-експертної групи з підготовки Конституційної Асамблеї. До складу Конституційної Асамблеї запропоновано включити членів Академії, зокрема: О. М. Бандурку, Ю. Г. Барабаша,

Ю. П. Битяка, В. І. Борисова, М. В. Буроменського, А. П. Гетьмана, Н. О. Гуртову, С. В. Ківалова, В. П. Колісника, В. В. Костицького, Є. Б. Кубка, Н. С. Кузнецову, В. Т. Маляренка, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, А. О. Селіванова, М. Ф. Селівона, О. В. Скрипнюка, В. Я. Тація, І. А. Тимченка, В. П. Тихого, В. М. Шаповала.

Науково-дослідні установи та фахівці Академії беруть активну участь у розробці найважливіших законопроектів. Практично жоден значний законопроект в Україні не розробляється без участі членів Академії та наукових співробітників її установ. Лише у 2011 р. було розроблено понад 200 проектів законів, серед яких можна виділити найбільш вагомі: нову редакцію Кримінально-процесуального кодексу України, проект Кодексу України про адміністративні проступки та адміністративні правопорушення, проект Закону України «Про вибори народних депутатів України», нову редакцію Закону України «Про вищу освіту» тощо.

В ініціативному порядку Науководослідним інститутом правового забезпечення інноваційного розвитку був розроблений проект Інноваційного кодексу України, який викликав великий інтерес серед науковців та правознавців.

Національна академія правових наук України постійно розвивається, веде активну діяльність щодо підвищення ефективності наукових досліджень, впровадження їх результатів у практичну діяльність, розширення регіональних представництв Академії, які дають можливість більш тісно співпрацювати з науковими та навчально-науковими закладами нашої країни, об'єднувати науковий потенціал регіонів навколо вирішення важливих питань у галузі держави і права.